

A black and white aerial photograph of a Soviet Gulag camp. The camp is a large, fenced-in area with numerous small, rectangular buildings and a network of paths. In the background, a large, conical mountain rises against the sky. The overall scene is desolate and industrial.

Umírání v sovětském Gulagu pro budoucí slávu matky Rusi?

„Vlastenecký“ výklad Gulagu v současném Rusku

S cílem „posílit morální zdraví ruské společnosti“ přijala vláda Ruské federace *Koncepci státní politiky uchování paměti obětí¹ politických represí, která určuje, jak tyto oběti připomínat. Dokument z roku 2015 odkazuje především k období stalinského teroru či Gulagu, dále ovšem ony „politické represe“ blíže nespécifikuje. Zdůrazňuje však, že vládní politika ve věci připomínání ruské, resp. sovětské represivní minulosti má být koordinována s podobně zaměřenými snahami náboženských a dalších veřejných organizací.²*

TOMÁŠ SNEGON

Koncepce rozvíjí předchozí vládní plán z roku 2008 týkající se „rozvoje lidského kapitálu“ v Rusku, podle něž má být nová ruská národní identita založena na „aktivním vlastenectví“.³

Novinkou v ruském vládním dokumentu z roku 2015 je ovšem snaha oficiálně spojit nově zdůrazňované ruské vlastenectví s připomínáním sovětského komunistického teroru a represí. Takové spojení je v samé podstatě velmi kontroverzní. Na jedné straně má současné ruské vlastenectví vyjadřovat lásku k Rusku a pocit „organické příslušnosti“ k ruské vlasti a jejímu lidu, což jej podle některých interpretací odlišuje od „antivlasteneckých“ tendencí, mezi něž patří podpora západního liberalismu a do jisté míry také podpora komunismu v Rusku.⁴ Na druhou stranu ale Rusové v období Gulagu stáli proti sobě a ruská společnost byla rozdělena způsobem, který evidentně znemožňuje, aby výše uvedená koncepce jednotného

ruského vlastenectví mohla jakýmkoliv způsobem fungovat.

Hlavním cílem tohoto textu⁵ je analýza toho, jak tato relativně nová snaha o začlenění paměti Gulagu do ruského postsovětského vlasteneckého diskurzu, datovaná již několik let před zveřejněním vládní koncepce, ovlivnila některá klíčová místa paměti „politických represí“ v Rusku. Práce se soustřeďuje zejména na bývalou stělnici sovětských represivních sil a popraviště v Butovu na periferii Moskvy, Státní muzeum dějin Gulagu v Moskvě, které je prvním státním muzeem svého druhu v Rusku vzniklým po rozpadu SSSR, a konečně muzeum a bývalý pracovní tábor Perm-36 na Urale. Tato místa paměti hrají v kultuře paměti současného Ruska, v jejímž jádru je Gulag, klíčovou roli. Gulag tu není nutně popírán, ale připomínání komunistického teroru a zločinů komunismu získává záměrně jiný než liberální význam.

Nejednotná minulost

Po rozpadu Sovětského svazu se ústředním symbolem využívaným při rozvoji ruského státního vlastenectví stala Velká vlastenecká válka let 1941–1945. Paměť této války, rozvinutá již v sovětském systému především v letech 1965–1989, byla od poloviny 90. let rekonstruována s cílem vyvolávat vlastenecké pocity a emoce vůči ruskému státu a jeho nejvyšším představitelům. Tento trend se od nástupu Vladimira Putina k moci v roce 2000 rychle zintenzivňoval. Putin využívá této paměti, aby upevnil státní moc pod svým vedením a zároveň se prezentoval jako opravdový vlastenec.⁶ Místa věnovaná památce zločinů stalinistického období, která se zaměřují primárně na oběti, jsou naopak postupně zbavována možnosti vyvolávat či probouzet traumatické a kritické emoce, které by mohly zpochybnit centralizované řízení státu. Jinými slovy: zatímco první typ paměti zna-

- 1 Toto v češtině neobvyklé užití slova „paměť“ se opírá o ruštinu, je však doloženo i ve starší české literatuře (viz *Slovník spisovného jazyka českého*. Academia, Praha 1989) a výraz nemá v daném kontextu přílehavější ekvivalent.
- 2 Sovet pri prezidentě Rossijskoj federacii po razvitiju graždanskogo obščestva i pravam čeloveka, 2015. *Koncepcija gosudarstvennoj politiki po uvekovečeniju pamjati žertv političeskich repressij* – viz <http://www.president-sovet.ru/documents/read/393/#doc-1> (citováno k 23. 8. 2018).
- 3 Government of the Russian Federation, 17. 11. 2008. *Koncepcija dolgosročnogo socialnoekonomičeskogo razvitija Rossijskoj Federacii na period do 2020 goda* – viz <http://government.ru/info/6217/> (citováno k 23. 8. 2018).
- 4 SHAPOVALOV, Viktor Fjodorovič: Rossijskij patriotizm i rossijskij antipatriotizm. *Obščestvennyje nauki i sovremennost', 2008, č. 1, s. 124–132.*
- 5 Článek je zkráceným překladem textu SNEGON, Tomas: Dying in the Soviet Gulag for the Future Glory of Mother Russia? Making “Patriotic” Sense of the Gulag in Present-Day Russia. In: TÖRNQUIST-PLEWA, Barbara – BERNSAND, Niklas (eds.): *Cultural and Political Imaginaries in Putin's Russia*. Brill, Leyden 2018. Překlad citací Agentura Old School.
- 6 WOOD, Elisabeth: Performing Memory. Vladimir Putin and the Celebration of World War II in Russia. *The Soviet and Post-Soviet Review, 2011, č. 38, s. 172–200.*

mená, že válečná historie je „znárodněná“ (rusifikována po desetiletích sovětizace) a traumatizována, druhý typ, týkající se historie komunistického teroru, je naopak systematicky detraumatizován a marginalizován.

V tomto procesu traumatizace je trauma chápáno jako kulturní, tedy takové, které není automaticky „dáno“ či nevzniká jen „přirozeně“, samo o sobě, ale je vytvořeno společenskou konstrukcí.⁷ Z tohoto pohledu jsou podle kulturního sociologa Jeffreyho Alexandra taková kolektivní traumata *nikoliv reflexí individuálního utrpení nebo skutečné události, ale symbolickými zpodobněními, která je rekonstruuje a vymýšlejí*.⁸ Alexander tedy definuje kulturní trauma jako trauma, které se objevuje, *když mají členové společnosti pocit, že byli vystaveni děsivé události, která zanechává nesmazatelné stopy v jejich kolektivním vědomí, navždy poznamenává jejich vzpomínky a mění zásadním a nezvratným způsobem jejich budoucí identitu*.⁹ Vzhledem k tomu, že se jedná o kulturní scénáře, závisí pravdivost těchto traumat nikoliv na jejich empirické přesnosti, ale na jejich symbolické moci a ztvárnění.

To samozřejmě neznamená, že se každá historická událost může stát traumatem. Zločiny stalinismu, stejně jako Velká vlastenecká válka, ovšem nepochybně odpovídají tomu, co jiný kulturní sociolog Piotr Sztompka popisuje jako události s „traumatogenním potenciálem“, které se mohou vyvinout v kolektivní/národní kulturní traumata.¹⁰ Je paradoxní, že ačkoliv jak Velká vlastenecká válka, tak zločiny stalinismu shodně přinesly bezprecedentní teror a utrpení desítkám milionů ruských občanů, traumatogenní potenciál těchto udá-

Výmluvná malba na stěnách chrámu v Butovu

Foto: autor

lostí se v postkomunistickém Rusku výrazně liší. Zatímco paměť Velké vlastenecké války je nadále vládnoucí garniturou i společností jako takovou považována za nejvyšší utrpení sovětské a ruské historie, paměť týkající se stalinských zločinů prochází mnohem složitějším vývojem. Je tomu tak i u přeživších – jejich paměť Gulagu bývá nezřídka obzvláště problematická, hlavně s ohledem na skutečnost, že řada přeživších Gulag poté, co stalinské násilí skončilo, přešla na pozice antistalinismu, ale nikoliv antikomunismu nebo antisovětizismu.¹¹

Je nutné zdůraznit, že tento text nepodává vyčerpávající přehled celého procesu memorializace nejhorších zločinů sovětského komunistického režimu. Jeho zjištění primárně vycházejí z mých návštěv daných míst paměti a dalších relevantních míst v Rusku, z rozhovorů, které jsem

vedl s jejich současnými i bývalými zaměstnanci, a z knih, článků a dokumentů vztahujících se k tématu.

Butovo

Bývalá střelnice a popravističství Butovo se nachází přibližně třicet kilometrů jižně od centra Moskvy. Butovo sloužilo v období tzv. Velkého teroru na konci třicátých let jako místo poprav i hromadných pohřbů. Butovskij poligon tak dnes patří mezi nejdůležitější místa hromadných hrobů obětí stalinské éry v Moskvě. Jeho význam samozřejmě překračuje hranice oblasti. Společně se Soloveckými ostrovy v severním Rusku je také jedním z nejdůležitějších míst pravoslavné ruské paměti Gulagu.

Hlavní vlna vražd přišla během Velkého teroru v letech 1937–1938 a tehdy kapacita stávajících zařízení

7 SMELSER, Neil J.: Psychological and Cultural Trauma. In: ALEXANDER, Jeffrey C. (ed.): *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press, Berkeley 2004, s. 35

8 ALEXANDER, Jeffrey C.: *Trauma. A Social Theory*. Polity Press, Cambridge 2012, s. 4.

9 ALEXANDER, Jeffrey C.: Toward a Theory of Cultural Trauma. In: TÝŽ (ed.): *Cultural Trauma and Collective Identity*, s. 1 a 4.

10 SZTOMPKA, Piotr: The Trauma of Social Change. A Case of Postcommunist Societies. In: tamtéž, s. 159.

11 ADLER, Nancy: *Keeping Faith With The Party. Communist Believers Return from the Gulag*. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis 2012, s. XII.

pro vraždění a pohřbívání v centru Moskvy přestala být dostatečná.¹² V období od 8. srpna 1937 do 19. října 1938 zde bylo popraveno minimálně 20 761 lidí, ale je možné – a dokonce pravděpodobné – že skutečné číslo je podstatně vyšší.

Z 20 761 doložených obětí z Butova bylo 19 903 mužů a 858 žen ve věku od 15 do 80 let. Klasifikace jejich „zločinů“ vycházela hlavně z rozhodnutí politbyra, nejvyššího rozhodovacího orgánu Komunistické strany SSSR, z 2. července 1937 a instrukce 00447 z 30. června 1937. Oba tyto dokumenty vyzývaly ke zničení „antisovětských živlů“. Bez ohledu na to, z čeho byly obviněny, se obětem nikdy nedostalo spravedlivého procesu a o rozsudcích smrti se dozvídaly až krátce před samotnou popravou. Mrtvá těla byla pohřbena ve 13 hromadných hrobech.

Počátkem čtyřicátých let ztratilo Butovo pro stalinské násilí v moskevské oblasti svůj zásadní význam. Podle některých důkazů bylo omezeně využíváno až do smrti Stalina v roce 1953. Poté postupně upadlo v zapomnění.

Toto zapomení bylo však výsledkem aktivní politiky nevědomosti prováděné úřady včetně reorganizované sovětské státní bezpečnosti KGB, která se v roce 1954 stala nástupkyní NKVD. Vstup na území střelnice zůstal přísně omezen a místo uzavřeno pro veřejnost. Když nový sovětský vůdce Nikita Chruščov na XX. sjezdu KSSS v roce 1956 odsoudil zločiny stalinismu, mohlo se Butovo teoreticky stát místem paměti a po-

dat jasné a pravdivé důkazy o zločinech spáchaných během Velkého teroru a vyvolat tak v návštěvnicích odpor vůči tomuto teroru. To se ovšem, tak jako na jiných podobných místech, nestalo. Místo toho vydal v roce 1957 Nejvyšší sověť rozhodnutí, na jehož základě si mohli zaměstnanci KGB postavit v Butovu chaty a založit zde družstvo jejich majitelů Dačnyj kooperativ. Bylo to jen pár desítek metrů od hromadných hrobů, přičemž platil zákaz kopat hlouběji než 50 centimetrů. Status Butova jako tajného „zvláštního objektu“ vlastněného sovětskou a později ruskou tajnou policií byl zrušen až v roce 1995.

Sovětský postoj k připomínání obětí stalinského teroru se začal měnit během reformního období perestrojky. V říjnu 1988 Sjezd lidových poslanců rozhodl, že proces rehabilitací těch, kteří byli v období teroru protiprávně zabiti, tedy proces, jenž byl započat v padesátých letech a později přerušen, by měl být dokončen. Toto rozhodnutí následně potvrdilo politbyro. V případě Butova ovšem změny probíhaly pomalu.¹³

KGB skutečně dostala rozkaz, aby začala hledat hromadné hroby. Současně ale stále existoval komunistický režim a výsledky hledání nesměly podkopat jeho legitimitu. Navíc byl objem práce spojené s následky stalinismu ohromný. Nedostatek kapacit na straně státních orgánů se ale stal výhodou pro ty, kteří chtěli odhalit historii Butova, protože do výzkumu se tak mohly poprvé zapojit i nevládní organizace. Nejvýznamnější z nich

bylo sdružení Memorial, které bylo založeno jako organizace vedená „morálním imperativem“ mající za cíl šíření povědomí o tragické minulosti, podporu lidských práv a ochranu paměti obětí režimu v sovětské a později ruské postsovětské společnosti.¹⁴

Pád SSSR v prosinci 1991 znamenal definitivní změnu dané situace. Komunistická ideologie už v procesu vyrovnávání se s tragickou minulostí náhle nebyla překážkou.

Od nezájmu státu po pravoslavnou správu

Brána střelnice Butovo se konečně otevřela v červnu 1993. V letech následujících po pádu sovětského zřízení se Butovo stalo javným důkazem neschopnosti ruského postsovětského režimu vytvořit nový souvislý historický narativ o Gulagu a tak definovat a rozvíjet nové ruské demokratické hodnoty. Nedostatek oficiálních zásahů majících za cíl zachování různých míst paměti Gulagu byl evidentní na federální, regionální i místní úrovni.¹⁵

V roce 1993 byl v blízkosti hromadných hrobů v Butovu vztyčen první pamětní kámen věnovaný obětem zločinů stalinismu. Text stručně objasňuje identitu pachatelů – příslušníků NKVD a ozbrojených sil Ministerstva státní bezpečnosti (MGB) – zatímco oběti zůstaly blíže nespecifikovány jako „mnoho tisíc obětí politických represí“ z let 1937–1953. Památník vznikl z iniciativy sdružení Memorial. FSB, nástupnická organizace KGB, už neměla zájem na tom, aby

12 V sovětské metropoli vraždil Leninův a později Stalinův režim nejprve své odpůrce, skutečné i smyšlené, v různých budovách patřících bezpečnostním složkám poblíž nyní neslavně proslulého sídla KGB Lubjanky nedaleko Kremlu. Těla byla později pohřbívána na hřbitovech, jako je Vagankovo nebo Donskoje. Ovšem jak se sovětský teror zintenzivňoval, bylo nutné najít nová místa pro vraždy a hroby mimo hustě obydlené oblasti. Vznikla proto tři taková místa: Butovskij poligon, Kommunarka a Ljuberecká pole. Poslední místo se nakonec pro hromadné popravy a pohřby nepoužívalo. Více viz *Butovskij poligon. Kniga pamjati žertv političeskich repressij*. Alzo, Moskva 2007.

13 Tamtéž, s. 157–161.

14 ADLER, Nancy: *Victims of Soviet Terror. The Story of the Memorial Movement*. Praeger, Westpoint 1993, s. 47.

15 ANSTETT, Elisabeth: *Memory of political repression in post-Soviet Russia: the example of the Gulag*. Online Encyclopedia of Mass Violence – viz <http://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/memory-political-repression-post-soviet-russia-example-gulag> (citováno k 23. 8. 2018).

si zde její zaměstnanci stavěli nové chaty. O místo se už nehodlala starat a celé území Butova včetně hromadného hřbitova přešlo do správy moskevských úřadů. Archeologické vykopávky v roce 1997 definitivně potvrdily tragickou minulost místa.

V rámci nového systému tržní ekonomiky změnila některé z okolních budov majitele a úřady začaly hledat cesty, jak místo komerčně využít. Jejich plány počítaly s vybudováním obrovského bytového domu v památkové zóně jen několik desítek metrů od hřbitova. Tento neuctivý postoj vyvolal protesty jak ze strany Memorialu, tak Ruské pravoslavné církve, jejíž patriarcha dokonce intervenoval u starosty Moskvy a naléhal na něj, aby tyto plány zastavil. Když se odpůrcům stavebních plánů nakonec skutečně podařilo stavební práce zastavit, ztratily dokonce i místní úřady o místo zájem.

Ruská pravoslavná církev společně se sdružením Memorial tak byla vlastně donucena se o Butovo postarat, pokud zde vůbec chtěla paměť stalinského teroru zachovat. Při neexistenci jasně definované státní koncepce paměti Gulagu se však občanská, liberálně orientovaná koncepce rozvinutá sdružením Memorial a pravoslavná koncepce paměti zločinů stalinismu zásadně lišily. Tyto dvě koncepce proto v Butovu de facto stanuly proti sobě.

Stát dal přednost Ruské pravoslavné církvi a ta se tak v roce 1995 stala správcem Butova. Státní orgány zároveň znovu potvrdily svůj dvojnásobný postoj k tomuto místu – v srpnu 2001 úřady moskevské oblasti vyhlásily Butovo za historickou a kulturní památku místního významu.¹⁶ Tato

klasifikace znamená, že se tak opomíjí historický význam tohoto místa pro celou ruskou společnost i jeho význam v mezinárodním, či možná dokonce globálním kontextu. Konečně v roce 2002 učinila církev zásadní krok, když se záměrně rozhodla neusilovat o partnerství se státem a rozvíjet místo paměti zcela dle svých vlastních záměrů a přání. Vytvořila vlastní „autonomní nekomerční organizaci Memorialnyj centr Butovo“ za účelem koordinace památkových snah státních, náboženských a veřejných organizací. Ve skutečnosti tato autonomie znamenala, že církev měla v rozhodování o tom, kdo a jak bude v Butovu připomínán, hlavní slovo.¹⁷

Triumf mučedníka

Symbolická vyjádření pravoslavné paměti v Butovu jsou založena na čtyřech hlavních objektech: dvou křížích a dvou kostelech. První kříž a první kostel byly už v polovině devadesátých let umístěny přímo na místě, kde docházelo k vraždění. Druhý Kostel vzkříšení a svatých nových mučedníků a vyznavačů ruských a druhý kříž – oba větší než ty první – byly přidány v roce 2007, kdy si Rusko připomenulo 70. výročí počátku Velkého teroru. Zejména nový kříž získal zásadní význam. Byl totiž přivezen ze Soloveckých ostrovů v Severním moři, kde byl v roce 1923 přeměněn tamní pravoslavný klášter na jeden z prvních pracovních táborů pro politické odpůrce sovětského komunistického režimu. Kříž putoval ze Solovek okázalým způsobem – lodí po ruských řekách – čímž symbolicky spojil místa věznění-Solovky, vykořisťování-kanály a poprav-Butovo.¹⁸

V poslední fázi své cesty loď dokonce proplula před samým centrem ruské politické moci, Kremlem.

Několik týdnů po vztyčení kříže, 30. října 2007, na Den památky obětí politických represí, přijel do Butova ruský prezident Vladimir Putin společně s gubernátorem Moskevské oblasti Borisem Gromovem, aby se zúčastnili mše sloužené patriarchou Alexijem II.¹⁹ Bylo to poprvé, kdy hlava Ruské pravoslavné církve navštívila Butovo, a také poprvé, kdy se hlava ruského státu zúčastnila vzpomínkového obřadu k připomenutí obětí sovětského teroru. Tento den konečně stvrdil dominanci pravoslavné církve při interpretaci paměti Gulagu v Butovu. Všechny vzpomínkové akce bez ohledu na to, zda mají náboženský nebo světský základ, se od této chvíle odehrávaly pod vedením Ruské pravoslavné církve.

Není bez zajímavosti, že Den památky obětí politických represí původně na základě disidentských aktivit ještě ze sovětské éry vyhlásilo sdružení Memorial 30. října 1990, kdy byla v centru Moskvy nahrazena socha zakladatele Čeky (později KGB) Felixe Dzeržinského pamětním kamenem přivezeným též ze Solovek. Memorial chtěl tímto symbolem zdůraznit nedělitelnost lidských práv bez ohledu na politickou, etnickou či náboženskou identitu jednotlivců. V Butovu o sedmáct let později došlo za použití podobného symbolu a za účasti nejvyšších představitelů státu i církve k zjevnému posunutí původního záměru. Ruská pravoslavná církev tak stvořila svůj výklad Gulagu. V jádru této interpretace nebyl běžný vězeň, zek, ale nábožensky chápaný mučedník.²⁰

16 *Butovskij poligon. Kniga pamjati žertv političeskich repressij*, s. 108.

17 Rozhovor autora s ředitelem Centra paměti Butovo Igorem Garkavým, 13. 10. 2017.

18 DORMAN, Veronica: From the Solovki to Butovo. How the Russian Orthodox Church Appropriates the Memory of the Repressions. *Laboratorium*, 2010, Vol. 2, No. 3, s. 432.

19 PUTIN, Vladimir: Podchod k presse posle poseščenija Butovskogo memorialnogo kompleksa. *Prezident Rossii*, 30. 10. 2007 – viz <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24627> (citováno k 23. 8. 2018).

20 BOGUMIL, Zuzanna – MORAN, Dominique – HARROWELL, Elly: Sacred or Secular? „Memorial“, the Russian Orthodox Church, and the Contested Commemoration of Soviet Repressions. *Europe-Asia Studies*, 2015, Vol. 67, No. 9, s. 1416-1444.

Prezident vzdal obětem třicátých let poctu slovy, že jsou *pýchou národa*, protože se nebály svobodně promluvit. Dodal ovšem, že *při uctění památky na minulé tragédie se musíme soustředit na to nejlepší, čeho naši lidé dosáhli. Musíme spojit naše úsilí a podpořit rozvoj Ruska. Máme pro to vše, co potřebujeme*. Nikdy neuznal zodpovědnost sovětského/ruského státu ani se nezminil o své vlastní minulosti důstojníka KGB. Ve stejný den pak Ruská pravoslavná církev (RPC) vydala prohlášení, v němž se tvrdí, že zločiny komunistické éry je nutné připomínat modlitbami, a nikoliv politickými akcemi.²¹ Podle tohoto přístupu a v souladu s křesťanskou tradicí je *správná podoba připomínky* dodržena, pokud *lidé bez shromáždění a demonstrací přicházejí na místa poprav či na jiná místa paměti, kde se účastní společné modlitby*.

RPC zahrnuje Butovo mezi místa „ruské Golgoty“, tedy místa nejvyšší náboženské důležitosti. Mezi další taková místa patří například výše zmíněný Solovecký klášter a Gani-na jama poblíž Jekatěrinburgu, kde byly v sedmdesátých letech objeveny ostatky posledního ruského cara Nikolaje II. a jeho rodiny zavražděné v roce 1918 bolševiky. Kromě náboženského rozměru má výraz „ruská Golgota“ také etnický charakter ve vztahu k ruské identitě. Použití ruského slova „russkaja“ a nikoliv „rossijskaja“ Golgota ve vztahu k sovětskému komunistickému teroru znamená, že se má vztahovat pouze na oběti ruské národnosti a etnické příslušnosti, a nikoliv například na oběti z jiných etnických skupin, svazových republik nebo na členy mezinárodního komunistického hnutí a zahraniční nadšence, kteří přišli do

sovětského Ruska, aby mu pomohli v komunistickém rozvoji, a kteří byli v Butovu rovněž popraveni.

Butovo bylo dokonce označeno za posvátné místo podobné *polím ruské slávy, jako je Borodino*.²² Vzpomínka na utrpení obětí stalinismu jako součást „svatých ruských sláv“ jasně dokazuje nacionalistické tendence ruské pravoslavné kultury paměti. Církev navíc tím, že prohlásila oběti za mučedníky nebo přesněji za nové mučedníky dle pravoslavné tradice, radikálně změnila význam jejich utrpení. Noví mučedníci nebo novomučedníci byli původně pravoslavní křesťané, které zabili lidé jiných vyznání nebo ateisté. V novém ruském kontextu však tento termín odkazuje na lidi, kteří trpěli a zemřeli v důsledku sovětských perzekucí namířených proti náboženství. RPC si tyto oběti připomíná prostřednictvím bezprecedentní vlny kanonizací, kterou zahájila v průběhu perestrojky na konci osmdesátých let. Zatímco před rokem 1988 kanonizovala zhruba tři sta lidí, do roku 2010 jejich počet přesáhl dva tisíce. Butovo hraje v této nové církevní politice významnou roli.²³

Kanonizováno bylo přes 330 z 936 věřících obětí z Butova. Ačkoliv důvody jejich poprav byly často absurdní a šlo o falešná obvinění ze špionáže, terorismu a nepřátelství vůči sovětskému režimu, církev vykládá jejich utrpení jako oběť ve jménu vyššího principu – jako mučedníci trpěli nejen proto, že byli brutálně zbaveni svých základních lidských práv, ale především pro svou víru a oddanost ruské vlasti.

Na velkých deskách, které visí na plotě okolo bývalého místa vraždění v Butovu, byla zapsána pouze jména obětí, jež byly členy RPC. Oběti, které

nejsou spojeny s pravoslavnou církví, nebyly až dosud uváděny jménem, a to až na jedinou výjimku: v roce 2014 byla u hlavního vstupu do oblasti památníku o rozloze sedmi hektarů instalována nová deska, na níž jsou uvedena jména dvanácti ruských generálů z 1. světové války, kteří byli zabiti v Butovu na konci třicátých let. Dále jsou pak výslovně zmíněny stovky důstojníků z ruské armády z období let 1914–1918. Díky tomu se skupina obětí z 1. světové války stala druhým nejviditelnějším subjektem po mučednících víry.

V poslední době se zdá, že RPC si je problémů spojených s hierarchizací obětí v Butovu více vědoma. V novém parku paměti vybudovaném v Butovu v roce 2017 u příležitosti 70. výročí Velkého teroru jsou uvedena jména všech obětí nikoliv podle náboženské či jiné hierarchie, ale podle abecedy. Příbuzní obětí již dlouho předtím žádali RPC, aby uvedla všechny oběti, nikoliv jen z řad věřících, ale došlo k tomu až dva roky po představení nové státní koncepce paměti Gulagu. Podle ředitele Centra paměti v Butovu Igora Garkavého má nový park konečně znamenat konec *soutěže o paměť*.²⁴

Nicméně i o nově připravovaném muzeu v Butovu se nyní mluví jako o muzeu „ruské Golgoty“, které se soustředí výhradně na oběti náboženských represí. Současná debata o tomto muzeu ukazuje, že ruský stát reálně odevzdal správu nad sovětskou minulostí a odpovědnost za připomínání a oplakávání obětí sovětského státního teroru Ruské pravoslavné církvi a zároveň z tohoto procesu vyloučil sekulární organizace občanské společnosti.²⁵

Ze všech zde zmíněných míst lze na příkladu Butova snad nejlépe ukázat

21 *Prezident Rossii pervym iz rukovodstva strany posetil mesto massovogo rasstrela repressirovanykh* – viz <http://www.newsru.com/russia/30oct2007/butovo.html> (citováno k 23. 8. 2018).

22 *Butovskij polygon. Kniga pamjati žertv političeskich repressij*, s. 175.

23 HYLDAL CHRISTENSEN, Karin: *The Making of New Martyrs of Russia. Soviet Repression in Orthodox Memory*. University of Copenhagen, Copenhagen 2016.

24 Rozhovor autora s ředitelem Centra paměti Butovo Igorem Garkavým, 13. 10. 2017.

25 FEDOR, Julie – SNIAGON, Tomas: *The Butovskii Shooting Range. History of an Unfinished Museum*. In: NORRIS, Stephen (ed.): *Museums of Communism*. University of Indiana Press, Bloomington 2018 (v tisku).

formování vlastenecky orientované paměti Gulagu v dnešním Rusku společně s konceptem „ruskosti“ založeném na náboženských a etnických základech. Na dalších místech se změny shrnuté v nové vládní koncepci paměti Gulagu projevují jinými způsoby.

Státní muzeum dějin Gulagu v Moskvě

Státní muzeum dějin Gulagu v Moskvě bylo založeno v roce 2001 díky iniciativě Antona Antonova-Ovsejenka, historika, který byl kdysi sám vězněm stalinských pracovních táborů. Stálá expozice byla otevřena v roce 2004.

Moskevské muzeum se v době svého vzniku ocitlo na nejprominentnějším místě ze všech muzeí a míst paměti věnovaných obětem stalinismu, s výjimkou Soloveckého kamene na Lubjanském náměstí. Bylo umístěno v ulici Petrovka v samém centru ruské metropole, vedle budovy generální prokuratury a nedaleko Bolšovo téatra, ruského parlamentu a bývalého velitelství KGB Lubjanky.

Toto první muzeum Gulagu, které existovalo mezi lety 2004 a 2015, navštívilo přibližně 50 tisíc lidí ročně, z nichž jednu třetinu tvořili zahraniční turisté. Počet návštěvníků byl tedy zřejmě o něco málo vyšší než počet těch, kteří navštíví bývalé popraviště v Butovu.²⁶ I přesto se ale tento údaj zdá nápadně nízký vzhledem k tomu, že Moskva je dvanáctimilionovým hlavním městem země, která má téměř 150 milionů obyvatel. Nicméně to by se mohlo změnit v případě, že se novému muzeu s jeho nedávno otevřenou expozicí podaří stát se součástí vzdělávacího programu výuky na moskevských školách. Tyto kroky jsou nyní v jednání.²⁷

Původně malý rozměr muzea a skutečnost, že tato důležitá expozice

Vchod do prvního Státního muzea dějin Gulagu v Moskvě v postsovětském Rusku. Muzeum bylo před třemi lety přestěhováno do větší a modernější budovy, ale na mnohem méně významnou adresu mimo centrum ruského hlavního města. Foto: autor

byla otevřena až deset let po pádu komunistického režimu v Sovětském svazu, ukazuje, že poptávka po takovém muzeu ze strany státních a obecních úřadů byla v devadesátých letech nízká.

Státní muzeum dějin Gulagu se soustředilo především na oběti. Čelí přitom velmi specifickému problému: od samého počátku se musí potýkat s otázkami týkajícími se postoje k pachatelům, obětem, otázek vlastenectví a lidských práv v sovětské a ruské společnosti. Většina přeživších Gulag se sice stala kritickými vůči J. V. Stalinovi, Lavrentiji Berijovi a dalším sovětským vůdčím odpovědným za masové vraždy v období 30. až začátku 50. let, značný počet z nich ale nebyl zdaleka tak kritický vůči sovětskému komunistickému systému jako takovému. V tomto ohledu zůstali přesvědčenými sovětskými vlastenci.

Zakladatel muzea Anton Antonov-Ovsejenko mohl být řazen právě do této skupiny. Syn jednoho z významných velitelů ruské revoluce a později sovětského diplomata a prokurátora Vladimira Antonova-Ovsejenka, popraveného v roce 1938, strávil významnou část svého mládí jako vězeň Gulagu. Neodvrátil se však od všech politických a ideologických hodnot, za které jeho otec kdysi bojoval. Když se stal historikem, viděl své poslání především v *odhalení Stalinových katů a jejich dědiců v KGB*, což se odrazilo i v první stálé expozici muzea.²⁸ Jeho přítel, americký historik Stephen Cohen, dokonce muzeum označuje jako „Antonovo muzeum“.²⁹

Tato expozice nevyjadřovala žádnou lítost ze strany ruského státu a nevyvolala žádnou sebereflexi sovětské/ruské společnosti. Dokumenty a artefakty, které zde byly vystaveny, ukazovaly brutalitu na straně odpo-

26 Vzhledem k tomu, že vstup do Butova je zdarma a celá oblast je přístupná všem návštěvníkům, je přesný počet návštěvníků obtížné určit.

27 Rozhovor autora s ředitelem Státního muzea dějin Gulagu v Moskvě Romanem Romanovem, září 2015.

28 COHEN, Stephen F.: *The Victims Return. Survivors of the Gulag After Stalin*. I. B. Tauris, London & New York 2012, s. 137.

29 Tamtéž, s. 166.

Muzeum a bývalý tábor Perm-36

Foto: autor

vědných osob i strašlivé utrpení obětí. Nicméně zásadní otázky zůstaly nezodpovězeny. Jak mohl Stalin existovat? Kdo byly ty miliony „obyčejných Rusů“, kteří umožnili jeho teror, a proč to udělali? A co zbytek ruské společnosti? A v neposlední řadě, jaký význam má mít paměť Gulagu v současném Rusku?

V říjnu 2015 našlo Státní muzeum dějin Gulagu nové sídlo mimo centrum Moskvy nedaleko věznice Butyrka, která smutně proslula v období Gulagu a která i dnes slouží jako vězení, takže je místem paměti s omezeným přístupem. Stěhování muzea se připravovalo za pomoci moskevské radnice již v období prezidentství Dmitrije Medveděva v roce 2011. Nicméně když bylo 30. října 2015, tedy v Den památky

obětí politických represí v Rusku, znovu zpřístupněno, nezúčastnil se jeho slavnostního otevření nikdo z předních ruských politiků.³⁰

Nové muzeum je asi čtyřikrát větší než to první a má nesrovnatelně lepší technické vybavení a prostory pro semináře, bádání a další aktivity. V porovnání s první expozicí v ulici Petrovka je zde návštěvník vystaven mnohem silnějšímu zážitku, protože se může vcítit do obětí. Nicméně jsou zde stále patrné některé aspekty, které mají zabránit rozporu mezi významem Gulagu tak, jak jej prezentuje muzeum, a politikou paměti Gulagu, jak ji praktikují současné ruské úřady.³¹

Za prvé, Gulag je považován za problém sovětské minulosti a nikoliv za problém spjatý s ruskou přítomností.

Jak bylo uvedeno při otevření, muzeum má být *zasvěceno bádání, diskusi a veřejnému představení éry stalinových represí*.³² Za druhé, muzeum se nedostatečně věnuje zahraničním obětem sovětského teroru, zejména pokud jde o skupiny z území připojených násilím k Sovětskému svazu po skončení 2. světové války. Na základě těchto dvou aspektů se označení expozice za „národní paměť Gulagu“ zdá být vysoce problematické, protože debata o paměti Gulagu zde vlastně hraje spíše okrajovou roli. Časová osa na podlaže hlavního sálu muzea prezentuje sovětské období jako problém, zatímco ruské postsovětské období se zdá být řešením bez toho, aby zde byla zmíněna neschopnost nového Ruska zahrnout Gulag do budování své nové identity. Panel v poslední

30 Muzej GULAGA otkrylsja v novom zdaniiji. *Gazeta.ru*, 30. 10. 2015 – viz https://www.gazeta.ru/culture/photo/otkrytie_muzeja_gulaga_v_moskve.shtml (citováno k 23. 8. 2018).

31 HARDY, Jeffrey: The State Museum of Gulag History (Moscow, Russia). In: NORRIS, Stephen (ed.): *Museums of Communism* (v tisku).

32 Muzej istorii GULAGA otkrylsja dlja posetitelej. *Moscow City Website*, 2. 11. 2015 – viz <https://www.mos.ru/news/article/2732073> (citováno k 23. 8. 2018).

místnosti ukazuje bývalého ruského prezidenta Dmitrije Medveděva na návštěvě místa paměti Gulagu na Magadanu a Vladimira Putina na návštěvě Butova, čímž oba získávají přední místo ve významu této „národní paměti Gulagu“. To je další signál, že Gulag je skutečně možné zahrnout do „vlasteneckého“ narativu ve významu, jaký rozvíjí v posledních letech současné ruské vedení.

Perm-36

Muzeum dějin politických represí Perm-36, umístěné v bývalém sovětském táboře nucených prací Perm-36 ve vesnici Kučino asi 120 kilometrů od města Perm, zaujímá v ruském postsovětském kontextu výjimečnou pozici. Vzniklo na místě, které bylo využíváno jako zvláštní pracovní tábor v období Gulagu i v období po Gulagu. Tábor začal fungovat v éře stalinismu ve čtyřicátých letech jako tábor pro vězně, kteří byli nuceni pracovat v okolních lesích. Zatímco mnoho jiných táborů bylo v té době postaveno ze dřeva a sloužilo jen dočasně, zdejší baráky byly zbudovány z cihel a postaveny tak, aby přečkaly dlouhou dobu. To byl jeden z důvodů, proč nebyl tábor po Stalinově smrti zbourán. Naopak sloužil i nadále jako pracovní, ale už pro vězně jiného druhu. Těmi byli někdejší zaměstnanci a důstojníci sovětských soudních orgánů a ministerstva vnitra obvinění ze zločinů spáchaných v době stalinismu. Je paradoxem, že někteří z nich měli vyšší vojenské hodnosti než jejich strážce. Proč tyto lidi přivezli právě do malé vesnice v lesích u Permu, kde byli izolováni, není zcela jasné. Archivní důkazy jsou stále

velmi omezené a hlavním zdrojem informací jsou dokumenty ze stranických schůzí zaměstnanců tábora z tohoto období.³³ Podle těchto zpráv byl režim v táboře poměrně mírný a vězni žili ve srovnání s jinými, obvyčejnými vězni v dobrých podmínkách.

Situace se změnila v šedesátých letech, kdy bylo mnoho starších vězňů propuštěno, částečně díky vypršení trestu a částečně díky amnestii v roce 1968. Nicméně v táboře nadále zůstávalo přes šest set vězňů.³⁴ Mezi nově příchozími byli na konci této dekády například dva muži odsouzení za údajnou účast na plánovaném atentátu na vůdce Sovětského svazu Leonida Brežněva, ke kterému došlo na moskevském Rudém náměstí v lednu 1969. Tito dva vězni byli známí hlavního aktéra neúspěšného atentátu, poručíka Viktora Iljina.

Také třetí a poslední období existence tábora bylo zvláštní. Po roce 1972 zde byli za své „antisovětské“ aktivity věznění někteří z nejznámějších sovětských disidentů, jako byl aktivista za lidská práva Sergej Kovaljov, spisovatel Leonid Borodin a ukrajinský básník Vasyl Stus, který si v Permu-36 odpykával v 80. letech desetiletý trest. V roce 1985 byl německým spisovatelem Heinrichem Böllem nominován na Nobelovu cenu za literaturu, ale tentýž rok v táboře zemřel. Mezi ostatní mezinárodně známé osobnosti, které si odpykaly alespoň část svého trestu v Permské oblasti, patřili Nathan Šaranský, Vladimir Bukovskij a Anatolij Marčenko.

V roce 1992 zahájila místní pobočka nevládní organizace Memorial úspěšný projekt, jehož cílem bylo přeměnit bývalý tábor Perm-36 v muzeum Gu-

lagu. To vzniklo v roce 1994, oficiálně bylo otevřeno 5. září 1995. Areál zahrnuje na dvacet budov a rozkládá se na 4 855 čtverečních metrech. Narativ muzea se neomezuje jen na období stalinismu. Zaměření na sovětské disidenty ze sedmdesátých let naznačuje, že se muzeum snaží poukázat na širší charakter sovětských státních represí, včetně období Brežněvovy vlády. Na druhou stranu je právě toto období stále častěji považováno za dobu „stability a hojnosti“ v postsovětském Rusku, zejména v době prezidentství Vladimira Putina.³⁵

V roce 2004 zapsalo UNESCO Perm-36 na seznam 100 památek World Monuments Watch s cílem zvýšit viditelnost, posílit povědomí veřejnosti, podpořit místní zapojení do ochrany komplexu bývalého tábora, využít nové zdroje pro ochranu, podpořit inovace a demonstrovat efektivní řešení.³⁶ Proběhly i diskuse o tom, jak posunout status muzea z regionálního na federální. Ty se ovšem setkaly s nesouhlasem hospodářských orgánů, které neměly zájem poskytnout dostatečnou finanční podporu, již by taková změna vyžadovala. Nicméně muzeum bylo zrekonstruováno za použití jiných prostředků, i když jeho status se oficiálně nezměnil.³⁷

V době, kdy byl prezidentem Ruska Dmitrij Medveděv, se jednalo o zařazení Muzea Perm-36 na seznam Světového dědictví UNESCO. I přes svůj regionální status bylo uznáno za muzeum mezinárodního významu. Je částečně financováno ruskou vládou a částečně ze zahraničních grantů. Situace se ale změnila hned po návratu Vladimira Putina do Kremlu, kdy byl jmenován nový gubernátor Permského kraje. Stávající mezinárodní spolu-

33 OBUKHOV, Leonid: Ješť generaly, polkovniki i podpolkovniki. Istoria kolonii dlja rabotnikov pravochranitel'nyh organov v p. Kučino Molotovskoj (Permskoj) oblasti. In: *Posle Stalina. Reformy 1950ch godov v kontekste sovětskoj i postsovětskoj istorii*. Rosspen, Moskva 2016, s. 178–186.

34 Tamtéž, s. 183–184.

35 FAINBERG, Dina – KALINOVSKY, Artemy: *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era. Ideology and Exchange*. Lexington Books, Langham 2016.

36 Viz <https://www.wmf.org/project/perm-36> (citováno k 23. 8. 2018).

37 Rozhovor autora se zakladateli Muzea Perm-36 Viktorem Šmyrovem a Taťánou Kursinovou, 22. 9. 2014.

práce byla přerušena a po ruské anexi Krymu převzali ruští politici plnou kontrolu nad muzeem. Perm-36 se začal měnit. Zaprvé byla uzavřena jedna část stálé expozice, protože údajně oslavovala lidskoprávní aktivisty, protiruské nacionalisty a disidenty, tedy ty, kteří aktivně bojovali proti sovětskému režimu v poválečném období. Obzvláště kritizováno bylo tzv. oslavování disidentů z jiných bývalých sovětských republik. Nestátní organizace ANO Perm-36, která měla dříve na starosti otázky týkající se paměti Gulagu v Permu-36, byla označena za „zahraničního agenta“ a součást tzv. páté kolony, tedy za organizaci nepřátelskou ruskému státu a zastupující zájmy zahraničních – západních – mocností.³⁸

Expozice byla přepracována tak, aby nadále nepropagovala sympatie k těm, kdo se postavili proti sovětskému režimu, zejména po pádu stalinského režimu v Sovětském svazu. Zatímco zakladatelé muzea tvrdí, že nová expozice má představit muzeum jako organickou součást „normálního“ sovětského trestně-právního systému, který bojoval proti „zločincům“ a nikoliv proti obyčejným občanům, zástupci nového oficiálního kurzu s tím nesouhlasí a tvrdí, že výklad charakteru represí se nijak radikálně nezměnil, ale že byly pouze „opraveny minulé chyby“.³⁹ Jak, to naznačila konference *Gulag: ozvěna války a vítězství*, která se konala v říjnu 2016 v Permu-36 a jejíž mluvčí kladli důraz na význam propojení nového studia daných té-

mat s novou Konceptí státní politiky uchování paměti obětí politických represí.⁴⁰ „Nové“ bádání tak má korespondovat s hledáním ruského vlastenectví v souladu s vládní linií. Navíc hlavním tématem konference podle oficiálních webových stránek Permského kraje bylo *příspěvní vězňů Gulagu k vítězství ve Velké vlastenecké válce a jejich účast v poválečné rekonstrukci Sovětského svazu*.⁴¹

V souvislosti s konferencí byla expozice dále upravena.⁴² V dubnu téhož roku vydalo muzeum brožuru o pozitivním a „efektivním“ příspěvku Gulagu pro sovětskou vědu, která byla po několika protestech z jeho webových stránek stažena.⁴³

Druhou změnou, ke které v Permu-36 došlo, bylo zastavení všech doplňkových činností muzea. To se týkalo především mezinárodního fóra *Pilorama*, což lze přeložit jako Pila nebo Cirkulárka. Fórum, pořádané v letech 2005–2012, každoročně přilákalo tisíce lidí včetně některých známých ruských umělců, aktivistů v oblasti lidských práv a lidí s liberálními názory, kteří přijížděli do Permu, aby diskutovali o sovětské minulosti, ale také aby vyzývali k respektu k lidským právům a svobodě.

Dnes Perm-36 ztrácí svůj dřívější význam místa zasvěceného vzdělávání o lidských právech a šíření povědomí o zločinech stalinského teroru. Před nedávnými změnami navštívilo Perm-36 každoročně 30 až 40 tisíc návštěvníků. To je podobné množství jako v Butovu a na dalších místech paměti Gulagu v Rusku. Vý-

znam Permu-36 jako symbolu je ale v současných ruských médiích a celé ruské historické kultuře mnohem vyšší. Média kontrolovaná centrálními orgány považovala za nutné uspořádat kampaň za odsouzení liberálně orientovaných aktivit zakladatelů muzea.⁴⁴

Vzhledem ke své geografické poloze, některým soudním řízením souvisejícím se současnými změnami a také z důvodu chybějícího přístupu k dokumentům zůstává historie tábora Perm-36 velmi málo probádanou stránkou spojenou s problematou paměti zločinů stalinismu v současném Rusku. Vývoj po roce 2012 jasně dokládá snahu omezit význam tábora a zbavit jej možnosti stát se místem, které vyvolává diskusi o situaci a roli politických vězňů v režimech založených na teroru nebo o významu sovětských disidentů jak z Ruska, tak z dalších bývalých sovětských republik pro rozvoj občanské společnosti v Rusku. Vzhledem k tomu, že místa paměti – památky a muzea – představují „hardware“ traumatické paměti, pak neexistence takových míst ochromuje kulturní debaty o nutnosti oživit a opětovně povzbudit tuto paměť, což znemožňuje dosáhnout konsensu ohledně minulosti. Jak upozornil historik Alexander Etkind, paměť bez památníků je citlivá na cynický, opakující se proces vyvracení a popírání.⁴⁵ Pocity viny mohou být zmírněny a utiшены novými hlasy, a dokonce i ty nejvlivnější texty mohou být zpochybněny texty novými.

38 V roce 2016 bylo ANO Perm-36 definitivně donuceno ukončit svou činnost.

39 Viz také ŠMYROV, Viktor: „Perm-36“. Reabilitacija repressij. *Zvezda.ru*, 13. 12. 2016 – viz <http://zvzda.ru/columns/5269ae370167> a KANTOR, Julia: „Perm-36“. Muzej Gulaga i Minkulta. Interview – Irina Tumakova. *Fontanka.ru*, 30. 10. 2016 – viz <http://www.fontanka.ru/2016/10/30/041/> (obě citováno k 23. 8. 2018).

40 *Labirint. Žurnal socialno-gumanitarnych issledovanij* – viz <http://journal-labirint.com/?p=6354> (citováno k 23. 8. 2018).

41 Viz <http://www.perm.ru/?id=1000064&show=33997> (citováno k 23. 8. 2018).

42 Gulag. Echo vojny i echo pobedy – viz <http://www.visitperm.ru/calendar/gulag-ekho-voyny-i-ekho-pobedy/> (citováno k 23. 8. 2018).

43 Publikacija „Permi-36“ o roli repressij v stanovlenii sovetskoy nauki vyzvala gněv permiakov. *Business-Class*, 14. 4. 2016 – viz <http://www.business-class.ru/news/2016/04/13/publikaciya-permi-36-o-rol-repressiy-vstanovlenii-sovetskoy-nauki-vyzvala-gnev-permyakov> (citováno k 23. 8. 2018).

44 Dokument televize NTV „Pátá kolona“ – viz <http://www.ntv.ru/video/849280/> (citováno k 23. 8. 2018).

45 ETKIND, Alexander: *Warped Mourning. Stories of the Undead in the Land of the Unburied*. Stanford University Press, Stanford 2013, s. 246.

Závěr

Ruský stát stále postrádá konzistentní oficiální politiku připomínání si zločinů komunistické diktatury, zejména co se týče stalinského období. Situace je matoucí. V roce 2015 zveřejnila ruská vláda svůj plán, jak se věnovat této paměti, který je možné částečně chápat jako pozitivní, protože předchozí vlády věnovaly tomuto tématu jen malou pozornost. Zároveň se ale hlavní směr paměti Gulagu vyvíjí mnohem centralizovaněji než dříve. Stále chybí jasně definované závěry, jak vytvořit současný postkomunistický narativ, který bude kritický k sovětské autoritativní minulosti, a to přesto, že ruský prezident Putin nedávno podpořil vybudování nového památníku obětem zločinů stalinského režimu v ruském hlavním městě Moskvě.⁴⁶

Situace na místech paměti ukazuje, že postoj příslušných ruských úřadů je antiliberální a protizápadní. Úřady samy neinicovaly založení Butova, Státního muzea dějin Gulagu v Moskvě nebo Permu-36 jako míst paměti sovětského komunistického teroru, a dokonce o nich zpočátku mnoho nevěděly, ovšem dnes se snaží posílit svou kontrolu nad narativy a činnosti těchto míst. Zároveň podpora ze Západu, která velkou měrou přispěla k možnosti zachovat a rozvíjet řadu z těchto míst, je nyní prezentována jako velmi negativní, jako svého druhu „intelektuální invaze“, kterou Západ v Rusku prováděl prostřednictvím svých „zahraničních agentů“. Žádné z těchto míst tak nyní není schopno interpretovat a prezentovat význam historie Gulagu tak, aby kladlo důraz na osobní odpovědnost návštěvníků v úsilí zabránit novému násilí ze strany státu a prosazovalo tak demokratické hodnoty založené na individuálních lidských právech

a zpochybňovalo model centralizované státní moci v Rusku. Paměť Gulagu je akceptována, pokud se s ní zachází jako s uzavřenou kapitolou ruské/sovětské minulosti nebo se interpretuje způsobem akceptujícím zájmy současných vládců. Pokud polemizuje s organizovanou a převážně shora diktovanou interpretací přijatou úřady, je vystavena důrazné kritice a/nebo zcela umlčena.

Zdá se, že připomínání Gulagu ze strany pravoslavné církve se nepotýká se stejnými problémy, a to i přesto, že je výrazně kritické vůči komunistické minulosti. Vzhledem k tomu, že sdílí představu o zářné budoucnosti Ruska, pokud to bude mimo dosah Západu, a že nezpochybňuje cíle stále více autoritářského ruského režimu, je pro stát mnohem méně „problematičká“ než nevládní organizace. Pravoslavný obraz Gulagu je vlastně nejvíce „vlastenecky“ koherentní a oficiálně přijímaný narativ o Gulagu v současném Rusku.

Současný ruský režim chce vidět oběti Gulagu spíše jako „oběti modernizace“ než jako oběti nesmyslného teroru.⁴⁷ Stále intenzivnější sblížení mezi ruským nacionalismem, pravoslavnou vírou a komunistickým sentimentem vytváří novou kategorii, která znázorňuje oběti Gulagu jako „mučedníky ruské jedinečnosti a nadřazenosti“. Taková interpretace nezmiňuje jednotlivé oběti nebo poražené, protože se snaží všechny minulé poražené přeměnit na martyry, kteří svou obětí přispěli k budoucímu společnému úspěchu své země. Dovoluje tak komunistům, aby se cítili méně provinile a více progresivně. Současně legitimizuje nadřazenost pravoslavné církve v Rusku a podporuje nacionalisty a další odpůrce liberálních demokratických hodnot. Tyto podoby nacionalizace a etnifika-

ce ruského utrpení poskytly klíčovou základnu pro novou konstrukci ruské identity, která se stala tak intenzivní za Putina prezidentství.

Jak ve své studii o sovětské a ruské „kultuře smrti“ ukázala historička Catherine Merridale, neexistuje žádná samozřejmá souvislost mezi ruskou zkušeností tragické minulosti – války, diktatury, násilí a teroru – a nutností rozvíjet liberálně orientovanou kulturu paměti.⁴⁸ Zatímco západní historické narativy tragické minulosti jsou utvářeny specifickou kulturou, v níž individuální kreativita a svoboda zaujmají dominantní postavení, ruské utrpení a oběti jsou formovány zkušeností trvalé snahy o vybudování univerzální říše. *Mluvit jako bývalý sovětský občan a jako Rus znamená mluvit [...] z pozice kultury odolnosti a hrdinství; znamená to používat jazyk historické osudovosti, hovořit (i ironicky) o odvaze spojené s vedením kolektivního boje za osvobození lidstva.*⁴⁹

Hlavní poučení z tragické minulosti v podobě výzvy „Nikdy znovu!“, které se stalo běžné v západním historickém myšlení spojeném hlavně s holocaustem, proto nemá svou ruskou paralelu. Situace, která ovlivňuje konkrétní místa zmíněná v textu, nenaznačuje, že by v dohledné době mohlo dojít ke změně v postoji zodpovědných osob nebo mezi těmi, kteří navštěvují nebo by měli navštěvovat tato místa, tedy ruské společnosti obecně. Na druhé straně různé postoje, které zde byly představeny, mohou přispět k lepšímu pochopení faktorů, jež přispívají k tomu, že významná část lidí v dnešním Rusku stále vnímá rozpad Sovětského svazu – a nikoliv státní násilí vůči milionům jeho vlastním i mnoha cizím občanům – jako sdílené trauma, jako jejich společnou tragédii, a to navzdory různým individuálním přesvědčením a názorům. pd

46 Opening of Wall of Sorrow Memorial to Victims of Political Repressions – viz <http://en.kremlin.ru/events/president/news/55948> (citováno k 23. 8. 2018).

47 ETKIND, Alexander: “Post-Soviet Hauntology: Cultural Memory of the Soviet Terror.” *Constellations*, 2009, Vol. 16, No. 1 (March), s. 193.

48 MERRIDALE, Catherine: *Night of Stone. Death and Memory in Twentieth Century Russia*. Viking Penguin, New York 2001, s. 327.

49 Tamtéž.